

Gelijkheid en doelmatigheid: aspecten van een afruil

Vrijheid in economische zin – vrije mededinging – leidt tot ongelijke uitkomsten voor de verschillende deelnemers aan het marktproces. Tussen ten minste twee van de drie democratische idealen bestaat dus een zekere spanning. Gezien het belang van economische vrijheid en een zekere mate van ongelijkheid voor een doelmatige maatschappelijke voortbrenging, en de betekenis daar weer van voor de instandhouding van de verzorgingsstaat, is het volgens de auteur van dit artikel gewenst dat de samenleving niet steeds blindelings gehoor geeft aan de in Nederland altijd klinkende roep om nivellering. Ongelijke uitkomsten dienen niet steeds per definitie van hogerhand te worden gelijkgetrokken, zo meent hij. Belangrijker acht hij het scheppen van gelijke kansen, waarbij hij aantekent dat niet het overheidsbeleid op dit punt maar de sfeer in het gezin waarin men opgroeit, van doorslaggevende betekenis is voor iemands maatschappelijke kansen.

PROF. DR. DRS. A.C.R. DREESMAN

De idealen van de Franse Revolutie – vrijheid, gelijkheid, broederschap – zijn uiteindelijk uitgemond in de vestiging van een democratische maatschappij-ordening in goeddeels alle economisch hoogontwikkelde landen, kortom in de OECD. De ondernemingsgewijze georganiseerde maatschappelijke voortbrenging heeft sindsdien in die democratische landen een verdere, sterkere stijging van de materiële welvaart gebracht. Het gedecentraliseerde kapitalisme heeft deze groei mogelijk gemaakt en heeft daardoor toenemend bijgedragen tot betere scholing en vorming, welke die welvaart nog verder hebben opgestuwd. Daardoor is tevens een mondiger en kritischer beoordeling ontstaan met betrekking tot dit motorische kapitalisme zelf. Het kapitalisme is in dat tijdsverloop – mede daardoor – getransformeerd van vroeg-, tot hoog- en laatkapitalisme en heeft ook geografisch en nationaal onderscheiden ontwikkelingen te zien gegeven.

De steeds mondiger democratie en de steeds kritischer beoordeling van haar kapitalistische motor, leiden tot gespreksdagen als deze. Dat gebeurt op goede gronden. Want de idealen die door de Franse Revolutie werden verkondigd - en die ook in de Amerikaanse grondwet en, veel eerder nog, in de Britse wereld werden vertolkt - vertonen een innerlijke tegenstrijdigheid. Het democratische ideaal van de vrijheid is immers in zekere mate strijdig met dat van de gelijkheid. Beide moeten worden samengebonden in dat derde ideaal, de broederschap van een zorgzame maatschappij. Het is de wezenlijke tegenstelling tussen vrijheid en gelijkheid die het onderwerp van deze inleiding vormt.

De vrijheid heeft een mate van ongelijkheid als prijs, en de gelijkheid gaat deels ten laste van de doelmatigheid. Onze welvaart is geboren uit het huwelijk tussen democratie en kapitalisme: twee partners die vaak op gespannen voet leven. Dat noodzaakt tot het steeds weer treffen van leefbare compromissen en het telkens herijken van hun relatie. De verdelende rechtvaardigheid leidt rechtstreeks tot gelijkberechtiging van alle burgers: stemrecht, recht op vrije meningsuiting, vrije keuze van religie, vrije rechtsgang, gelijke rechten van mannen en vrouwen. Voor de

wet zijn alle burgers in beginsel gelijk. De economische doelmatigheid leidt echter juist tot het omgekeerde: tot grote verschillen op grond van gaven, vaardigheden en inspanning, en daarmee tot een grote ongelijkheid tussen de burgers in levensstandaard en vermogen.

Dit spanningsveld wordt soms in uitersten opgelost. Enerzijds in bepaalde extreem-socialistische experimenten, zoals in het Chili van Allende vooral gericht op een zo groot mogelijke gelijkheid, met als prijs het grotendeels opofferen van economische doelmatigheid. Anderzijds in (rechts)dictatoriale structuren, die niet zelden maximale doelmatigheid trachten te bereiken onder prijsgeving van de democratie. De keuze van een tussenweg tussen rechtvaardigheid en doelmatigheid poogt de voordelen van beide te paren aan het voorkomen van de nadelen. Het resultaat bevredigt in onze hoogontwikkelde wereld eigenlijk niemand ten volle. Eén ding staat echter voor allen vast: tot uitersten wil men hier niet komen, en de noodzaak van een compromis tussen gelijkheid en doelmatigheid is bijna iedereen duidelijk. Dat dwingt tot een afruil. Daarbij wordt enerzijds de doelmatigheid van het kapitalistische maatschappijstelsel ten dele opgeofferd om de verdelende rechtvaardigheid te dienen, en wordt anderzijds de gelijkheid ten dele doorbroken om een grotere economische doelmatigheid te bereiken.

Daartoe zijn keuzen nodig en deze zijn voor een deel sociologisch-historisch bepaald en anderzijds ook door technisch-financiële factoren ingeperkt. Bovendien is het wenselijk geachte evenwicht tussen doelmatigheid en gelijkheid zelf aan een voortdurende herwaardering onderhevig. De grote meningsverschillen tussen de burgers hebben zich overigens, wat dit betreft, in de loop der jaren danig vernauwd. De relatieve doelmatigheid van de ondernemingsgewijze productie ten opzichte van die door de overheid wordt eigenlijk door weinigen meer ontkend. Hetzelfde geldt voor de noodzaak meer gelijke kansen te

* De auteur is voorzitter van de hoofddirectie van Vendex International N.V.

scheppen, discriminatie weg te nemen en tot op zekere hoogte inkomensverschillen af te vlakken door progressieve belastingen en inkomensoverdrachten. Politieke keuzen spelen zich ook dan nog af en zijn soms heftig, zoals in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk.

In ons land zijn deze, door de noodzaak van vrij brede regeringscoalities, aanzienlijk verder vernauwd en leiden dan vaak tot bijna talmoesische discussies, waarbij de verschillen nog slechts microscopisch, in tienden van procenten, kunnen worden waargenomen. De grote afruil is dan - overeenkomstig onze vaderlandse maat - tot een kleine marge geworden.

De ondernemer

De ondernemer staat net als iedere burger midden in dit krachtenveld, maar meer nog dan vele anderen wordt hij met het probleem dagelijks geconfronteerd. Hij heeft bij uitstek tot taak de doelmatigheid van de onderneming te bewaken door de continuïteit van het geheel te handhaven. Dat kan veelal slechts door die continuïteit ten dele te verbreken: een Hegeliaanse antithese. Mechanisering en automatisering van productieprocessen, opzoeken van nieuwe inkoop- en afzetmarkten, specialisatie en diversificatie zijn er voorbeelden van.

De ondernemer-aanvoerder moet ervoor zorgdragen dat de onderneming daarbij bemand blijft met actieve, creatieve en prestatiegerichte medewerkers. Hij heeft daarom de drang inkomensverschillen op grond van functioneren en presteren eerder te benadrukken dan te verkleinen. De goede en sterke medewerkers in de onderscheiden hiërarchische lagen kunnen immers vaak niet hoog genoeg worden beloond omdat de maar matig functionerenden een - daaraan gerelateerd - te hoog inkomen ontvangen.

Ook met betrekking tot de onderneming wordt wel het politieke begrip 'democratie' toegepast. Dat beeld is onzuiver, want de onderneming moet zich in continuïteit staande houden te midden van agressieve mededingers in een voortdurend en snel veranderende wereld, waaraan zij zich steeds weer dient aan te passen. De onderneming is daarom - indien een vergelijking met de politieke democratie in het groot al geoorloofd is - nog het beste te vergelijken met een democratie in permanente staat van oorlog. In een democratie in oorlog wordt een aantal vrijheden noodgedwongen tijdelijk ter zijde gesteld: zolang het namelijk gaat over haar eigen overleving. Dan zijn meer gecentraliseerde en duidelijke, door iedereen erkende en aanvaarde gezagslijnen noodzakelijk.

De afruil tussen doelmatigheid en gelijkheid helt in de onderneming - anders dan in een democratische natie - niet slechts tijdelijk, maar blijvend over naar de zijde van de doelmatigheid. De permanente staat van oorlog is niet een tijdelijke uitzondering, maar de normale habitus van de onderneming - (staats)monopolies uitgezonderd. Dit element komt mij belangrijk voor in de problematiek van vrijheid versus gelijkheid, omdat juist ook de verschillen in beloning en vermogen in de ontwikkelde democratische naties voornamelijk worden gegenereerd door ondernemingen die immers de overheersende rol in de nationale voortbrenging spelen.

Armoede en rijkdom

Ik ben mij ervan bewust dat de discussie over sociale ongelijkheid zich verder uitstrekt dan tot het beschouwen van inkomensongelijkheid en de onderscheiden indicatoren, die daarbij worden gebruikt: onder meer de relatieve gemiddelde afwijking, de hoogste 5% inkomens als percentage van het mediane inkomen, de Gini-coëfficiënt voortvloeiend uit de Lorenz-curve, de maximale equalisatiegraad enz. Verwezen moet hier worden naar het voortreffelijke boek *Income distribution* van J. Tinbergen. De

auteur maakt een onderscheid tussen economische en stochastische theorieën over de inkomensverdeling in welvarende westerse landen; alleen bij de eerste wordt naast op de statistische gedragingen van de variabelen ook ingegaan op de (economische) aard van het mechanisme. Tinbergen geeft weinig aandacht aan vermogensinkomen, deels omdat daarover al veel is gepubliceerd, deels ook omdat inkomensverschillen in de welvarende westerse wereld naar zijn oordeel vooral uit die van arbeidsinkomens voortvloeien - zulks in tegenstelling tot minder ontwikkelde landen.

Sommige economische theorieën leggen de nadruk meer op de aanbodzijde, andere meer op de vraagzijde. Tinbergen zoekt naar een combinatie van beide, waarbij gelijkheid van vraag en aanbod niet voor alle, maar voor elk onderscheiden type arbeid nodig is, en waarbij weerstand bestaat tegen sterke verschuivingen van de historische inkomensverhoudingen. Een combinatorische vraag/aanbodbeschouwing geeft naar zijn oordeel ook meer gelegenheid naar de achterliggende oorzaken te zoeken; de beïnvloeding daarvan kan de inkomensverdeling wijzigen, zoals met name belastingen, opleiding(niveaus) en technologische ontwikkelingen. Deze verwijding van de datakrans - om een beeld van Hennipman te gebruiken - strekt zich ook verder uit, bij voorbeeld tot restricties van aanbod door voorkeuren voor witte-boordenarbeid in de westerse wereld. Belangwekkend is vooral de nadruk die Tinbergen legt op twee tegengestelde ontwikkelingen in dit opzicht; de opleiding als egaliserende factor van inkomens en de technologische ontwikkeling als juist differentiërende invloed.

Omstreden zijn Tinbergens modellen van normatieve resp. billijke inkomensverdeling; wat de laatste betreft een zodanige dat 'all social groups show equal welfare'. Vooral dit is een vrij moeilijk toegankelijk gebied en het voert zeker te ver zulks thans meer uit te diepen. Voldoende zij dat 'optimale' en 'billijke' inkomensverdelingen onder enkele redelijke aannamen naar zijn oordeel goeddeels samen vallen. De feitelijke inkomensverdeling verschilt daar uiteraard mee, en wel in soms vrij sterke mate.

Vastgesteld moet hierbij in elk geval worden dat billijkheid geen gelijkheid van inkomens inhoudt, omdat deze niet alleen op inkomens berust: men denke aan opleidingstijd, gezinsgrootte en arbeidstijd.

Met betrekking tot de feitelijke ongelijkheid van inkomens in Nederland wordt, wat badinerend, wel gesteld dat dit land de armste rijken en de rijkste armen ter wereld heeft. Betrokken op arbeidsinkomensverschillen wordt - zonder daarbij in statistische doolhoven te verdwalen - wel goeddeels algemeen aangenomen dat Nederland een sterk genivelleerde netto-inkomensverdeling vertoont. Dat geldt niet alleen met betrekking tot de andere OECD-landen, maar bovendien is ook volgtijdelijk sprake van toenemende egalisatie gedurende de afgelopen kwart eeuw. Deze situatie en ontwikkeling van ons land doen de vraag rijzen of dit dan stof voor juist een Nederlandse gespreksdag moet zijn. Dit te meer omdat Nederland bovendien het

Conspicuous consumption is in Nederland verdacht...(foto ANP)

hoogstontwikkelde apparaat voor sociale zorg en herverdeling ter wereld kent. Deze nationale inspanning en zorgzaamheid staan internationaal op bijna eenzame hoogte. Dit zal wellicht door sommigen worden ontkend, doch het beschikbare cijfermateriaal is onweerlegbaar.

De algemeen gebruikelijke meting van deze sociale zorg geschiedt door de nationale inspanningen voor sociaal welzijn te relateren aan het bruto binnenlands produkt (bbp). In procenten van het bbp uitgedrukt zijn de Nederlandse uitgaven voor hulp aan armen, aan niet-meeractieven, werklozen, voor gezondheidszorg en andere daartoe behorende uitgavencategorieën naar opgaven van OECD (1980-1981) de hoogste ter wereld met 35,5, op de voet gevolgd door Zweden met 32,5 en Frankrijk met 28,3. De Verenigde Staten, Australië en Japan sluiten de rij met respectievelijk 20,7, 18,9 en 17,3. Sinds enige jaren publiceert de OECD tevens een ander cijfer, de zogenaamde 'Need, Expenditure, Tax (NET)-index, omdat de gebruikelijke relatering van sociale uitgaven aan het bbp aanzienlijke vertekeningen kan geven. De NET-index poogt de vertekeningen zo goed mogelijk te corrigeren, maar zie: op die NET-index 1980-1981 als jongste cijferreeks- is Nederland wederom de hoogste scoorder met 34,1, doch nu gevolgd door Japan met 31,8 en Canada met 26,5, terwijl Zweden de hekkesluiters is met 21,2.

De NET-index poogt de bezwaren te ondervangen die aan een kortweg relateren van de uitgaven voor sociale zorg aan het bbp kleven. Immers, dan wordt geen recht gedaan aan een aantal elementen. Is meer ook beter? Een land met bij voorbeeld een jonge demografische structuur, dat relatief tot het bbp weinig aan sociale-zekerheidsfondsen spendeert, staat lager op de internationale ranglijst; dat is al zeker ten onrechte indien deze uitgaven per hoofd van de oudere burgers hoger zouden zijn. Naast zulk een behoefte-element speelt ook het algemene belastingniveau een grote rol. Met betrekking tot landen die een gelijk percentage van het bbp aan sociale zekerheid spenderen en een totaal verschillend niveau van belastingen kennen, kan worden vastgesteld dat die met de laagste totale belastingen relatief meer inspanningen ten aanzien van sociale uitgaven doet, dan het land met de hoogste belastingen.

Kennelijk moet niet alleen naar de uitgaven in procenten van het bbp worden gekeken, maar ook naar de behoeften en de belastingniveaus. Wat het eerste, de behoeften, betreft bestaan er nauwelijks internationaal vergelijkbare definities van armoede indien overheidshulp daarbij buiten beschouwing zou worden gelaten. Definities van armoedelijken zelf zijn internationaal al uitermate moeilijk vergelijkbaar. Men kan echter de aandacht richten op die groepen, die niet, of slechts ten dele in het arbeidsproces zijn ingeschakeld; kinderen, ouderen, werklozen, een-

ouder-gezinnen e.d. Dit is wellicht minder exact dan armoedestatistieken, maar het is wel beter toegankelijk cijfermateriaal. Zulk een verandering van rangorde vindt plaats door de NET-index, die de eerder gereleveerde internationale herschikking veroorzaakt: daardoor stijgt Japan - lage belastingen, lage behoeften - en daalt Zweden - hoge belastingen, hoge behoeften - in de rangorde van sociale inspanningen. Uiteraard is de NET-index nog verder te verfijnen - directe hulp versus even effectieve fiscale aftrekposten, liefdadigheid, vrijwilligerswerk, actuele hulp van particuliere instanties, familie en vrienden. Dit laatste lijkt onbelangrijk, maar is het niet: zo woont in Japan 64% van de bejaarden in bij familie, en het vrijwilligerswerk in Japan en de Verenigde Staten vertoont aanzienlijke proporties 1). De internationale rangorde wordt daardoor echter niet in betekende mate beïnvloed.

Een plat land

Resumerend kan worden vastgesteld dat Nederland naast een relatief vlak verloop van netto-inkomensverschillen - hoe ook uitgerekend - een zeer hoog niveau van sociale zorg laat zien. Eigenlijk lijkt daarom dit onderwerp een 'non-issue' voor een gespreksdag als deze. Waarom heeft een algemeen vraagstuk van doelmatigheid versus gelijkheid, en de tegenstelling tussen presterenden en niet-presterenden dan juist ten onzent zoveel aandacht? Dat wordt naar mijn oordeel in hoge mate veroorzaakt door de cultureel-sociologische instelling van ons volk, die in sterke mate historisch en religieus is bepaald. Wij zijn duidelijk een land met een 'platte' beschaving. Dit is veroorzaakt door gebrek aan niveauverhogende invloed van hoven, zoals deze op vele tientallen plaatsen in Duitsland, maar ook in Frankrijk en Engeland, de behoefte aan kwaliteit, stijl van consumptie en leefgewoonten in wijdere kringen verhoogde, met de betere kleermakers, fijne koks, dansmeesters, beroemde en minder bekende musici. 'Conspicuous consumption' vond bovendien geen voedingsbodem in het calvinisme, dat alle vertoon verfoeide en ook al het monumentale. Iedereen moet zich conformeren aan het grijze en onopvallende, en dient vooral niet boven het maaiveld uit te steken. Kwaliteit, stijl en bovenmaat zijn dan ook suspect in onze egalitaire gemeenschap.

Nederlanders zijn dan ook volstrekt zwijgzaam, zodra over inkomensverschillen wordt gesproken. Inkomen is de laatst overgebleven taboe, nadat die van de sex is afgebroken. Een hoog financieel profiel is bij ons verdacht, terwijl dit in andere landen - en met name in de Verenigde Staten - een bevestiging van bereikt succes in het leven is. Het Nederlandse volk is, denk ik, even materialistisch als het Amerikaanse, het Franse en het Engelse volk, maar het mist de maat, de allure en het elan dat echt grote naties eigen is. Een grote auto en een hoog inkomen werkt elders aanstekelijk: dat zou ik ook willen bereiken. In ons kleine land werkt het echter veelal slechts jaloezie in de hand: waarom hij wel en ik niet? De verklaring daarvan is in de prestatie maatschappij duidelijk. Maar in het kleine Nederlandse wereldje, geobsedeerd door onderlinge 'sociale controle', wijden wij daaraan vele discussies. Dat is even tekenend voor Nederland als de 'spionnetjes' die vroeger tot de vaste uitrusting van Nederlandse huizen behoorden. De kleinburgerlijke instelling van onze wat kneuterige maatschappij wordt nog versterkt door de 'dichte pakking' van ons land: wij wonen vlak boven op elkaar, en dat geeft net als bij ratten - zoals bekend - spoedig hoge irritatie- en paniekverschijnselen.

Sterke nivellering - die velen van ons als een nationale deugd zien - en een hoge graad van sociale zorg - welke een deugd is - gaan klaarblijkelijk voor sommigen gepaard met de vrees voor een dreigende tweedeling van de

...Hard werken wordt als doel op zich beschouwd (foto ANP)

1) Zie b.v. het artikel van N. Gilbert in de *Wall Street Journal* van 20 januari 1987.

Nederlandse maatschappij. Een vrees die nauwelijks gefundeerd lijkt zodra de Nederlandse situatie nuchter en objectief wordt vergeleken met die van alle andere OECD-landen. Verwacht moet in tegendeel juist worden dat onze, in dit opzicht volstrekt uitmiddelpuntige positie binnen die OECD eerder gevaren voor het presterende deel dan voor het zwakkere deel van onze natie zal meebrengen. De aandacht is nu eindelijk, na het verdelen van de nationale koek in de laatste vijftien, twintig jaar ook weer eens op het vergroten van die koek gericht. En nauwelijks dreigt weer iets van het elan van de jaren zestig door te breken, of onmiddellijk staan weer fracties van de spraakmakende politiek en journalistiek klaar om waar-schuwend de nivellerende vinger op te steken.

Anders dan voor vele, opvolgende regentenfamilies uit de achttiende en negentiende eeuw, is het tempo thans veel hoger geworden. De snelheid waarmee in onze tijd generaties van elites worden opgebouwd en vervolgens weer worden afgebroken, is buitengewoon gegroeid. De slijtage is enorm, zoals ook wordt geïllustreerd in een recente VPRO-serie. Die versnelde opbouw en afbraak vormen een goede garantie dat 'gearriveerde' generaties thans veelal nog slechts korte tijd is gegund. Als volk dienen wij daarop dan ook extra zuinig te zijn. Naast 'van hoge kwaliteit' is thans ook 'elitair' in ons land immers voor velen een pejoratief geworden, conform ons genivelleerde en wat platte cultuurpatroon. 'Uitstekend' wordt in Nederland al spoedig 'uitstekend' en daarmee irritant. Bijzondere kwaliteiten zijn echter zo zeldzaam, zijn zo verdacht en duren zo kort, dat de aandacht veel meer gericht zou moeten zijn op het ruim baan maken voor uitzonderlijk begaafden: zij zijn het, die de groei van onze welvaart en onze levensstandaard van morgen dragen. Jonge, geslaagde ondernemers horen daar in de eerste plaats toe. Zij zijn veelal het tegendeel van prehistorische kapitalisten in pandjesjassen en met sigaar. Zij zijn sociaal volstrekt bij de tijd en tevens prestatiegericht. Hun tegenpool is veel-leer te vinden bij hen die beroepsmatig of uit roeping een tegenstelling tussen prestatiegerichtheid en sociale verzorging construeren of oproepen, die al een generatie lang achterhaald is.

Conclusie

In de uitnodiging voor deze gespreksdag wordt gesug-gereerd dat thans door minder gunstige verhoudingen een toenemende tweedeling optreedt. Zij die deze toenemen-de ongelijkheid betreuren en zij die een denivellering noodzakelijk achten, zouden daarbij tegenover elkaar staan: de concepten van de verzorgingssamenleving en van de prestatie-maatschappij zouden daarom scherp als tegenstelling naar voren komen. Naar mijn oordeel is dit een onjuist en bijna onzinnelijk geformuleerde tegenstel-ling, die geen recht doet aan het causaal verband: onze verzorgingsstaat kon slechts ontstaan door onze prestatie-maatschappij.

De vraag hoeft dan nog slechts beantwoord te worden of een versterking van het reeds sterk verzorgende karakter van onze Nederlandse samenleving niet de toekomstige prestaties van onze maatschappij in de weg staat en daar-mee het toekomstig behoud van dat verzorgend karakter zal verhinderen. Er is alle reden zich dit af te vragen, om-dat Nederland, gemeten naar nivelleringsgraad en sociale zorg – internationaal gezien – duidelijk uitzonderlijk is. Uiteraard is het mogelijk en zelfs noodzakelijk het lot van de stille onderbedeelden te onderlijnen en daar als zorgzame maatschappij – juist ook in klein bestek, individueel en vlak bij ons – veel aan te doen. Incidentele, schrijnende voorbeelden zullen daarbij – soms na enig zoeken – al-tijd wel kunnen worden aangehaald. Doch het moet volks-verlakterij heten indien gesteld wordt dat dit kenschet-send is voor juist de meest genivelleerde en zorgzaamste natie van de westerse wereld.

Een zekere maatschappelijke ongelijkheid zal altijd blij-ven bestaan. Dat komt uiteraard allereerst voort uit ver-

schillen in begaafdheid, in ambitie, in zelfbeheersing en in intelligentie. Wij zijn allen daarin ongelijk bedeed. De maatschappelijke ongelijkheid komt ook voort uit verschil-len in kansen. Sommige daarvan kunnen worden wegge-nomen. Zo is de grootste gelijkmaker – die van scholing en vorming – in onze Nederlandse maatschappij feitelijk voor iedereen financieel toegankelijk gemaakt. Tegenover niet-draagkrachtigen die zelf ijverig en hard moeten wer-ken om de vruchten van een voltooide scholing te kunnen plukken, staan ook beter bedeeden die niet zo 'hoeven' en daarom vaak afhaken. De slijtageslag tussen de ambi-tieuzen en de slappen valt daarbij toenemend in het voor-deel van de eersten uit, onafhankelijk van hun sociale stratum en ondanks de voorsprong die kinderen van intel-lectualistisch gerichte gezinnen kunnen hebben door het opgroeien in een sfeer van lezen, denken en van gedach-ten wisselen.

Daarmee kom ik op het gezin en de school, waarin de opvoeding moet plaatsvinden: beide zijn bronnen van kansverschillen en beide hebben het in de laatste vijftien jaren toenemend laten afweten. Dat geldt voor het lager onderwijs heel duidelijk, maar speelt ook een grote rol in de gezinnen. Niet alleen of vooral in Nederlandse gezin-nen. In een prachtig essay – getiteld „The freedom of the damned” – heeft R. Rosenblatt, enkele maanden gele-den alweer, in *Time* geschreven over de grote vrijheid in de gezinnen van onze westerse wereld van nu, met alle mo-gelijkheden en voorrechten die daaraan verbonden zijn. Hij besluit: "See how free everybody is. The only things missing are the essentials: authority, responsibility, atten-tion and love".

Voor zover er ongelijkheid van kansen is, dan ligt hier de oorzaak; ik zou het niet welsprekender hebben kunnen zeggen. Dit is zoveel wezenlijker dan al de materialistische en de wazige wartaal over het verband tussen welvarend-hed, relatiepatronen en kansen. Hier ligt de bron van mo-gelijkheden of juist van gemiste kansen: een zorgzaam gezin, warm en oplettend voor elkaar, met stijl, gezag en respect. Diezelfde kracht en warmte dienen ook de onder-neming te bezielen: richting geven, verantwoording ne-men, aandacht en zorg hebben voor de ander – als persoon en niet alleen maar als object en middel om iets te bereiken. Het is dezelfde bron waaruit de zorgzame maat-schappij haar krachten put. Het sluit de cirkel – vrijheid, gelijkheid, broederschap – die de idealisten van de Fran-se Revolutie omsloot en die ook de aanvang vormde van dit betoog.

A.C.R. Dreesmann